

AKİF PAŞA'NIN YARGILANMASI: TANZİMAT'IN UYGULANMASI MI, SİYASİ BİR HESAPLAŞMA MI?

THE TRIAL OF AKIF PASHA: IS THIS THE IMPLEMENTATION OF THE TANZİMAT OR A POLITICAL SHOWDOWN?

Ebubekir KEKLİK

Öğr. Gör. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, ebubekirkeklik@hotmail.com

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 2 Eylül 2021
Kabul edildiği tarih: 19 Ekim 2021
Yayınlanma tarihi: 28 Aralık 2021

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 2 September 2021
Date accepted: 19 October 2021
Date published: 28 December 2021

Anahtar Sözcükler

Akif Paşa; Tanzimat; Yolsuzluk;
Kocaeli; Mustafa Reşit Paşa

Keywords

Akif Pasha; Tanzimat; Corruption;
Kocaeli; Mustafa Resit Pasha

DOI

10.33171/dtcfjournal.2021.61.2.5

Öz

Akif Paşa son dönem Osmanlı idarecilerinden, Sultan II. Mahmut devri bürokratlarından. Hem Osmanlı idare tarihinde hem Osmanlı-Türk edebiyat tarihinde önemli bir yere sahiptir. Divan sahibi ünlü bir şairdir. Paşa pek çok edebiyat tarihçisine modern Türk nesrinin öncüleri arasında sayılmaktadır. II. Mahmut döneminde bakanlıklar kurulurken önce Hariciye Nazırından Dâhiliye Nazırına olmuştur. Dönemin önde gelen devlet adamlarından Pertev Paşa ve Pertev Paşa'nın yetiştirmelerinden Mustafa Reşit Paşa'yla rekabeti Akif Paşa'nın mesleki ve kişisel hayatında büyük bir yer işgal etmektedir. Sultan Abdülmecid'in tahta çıkışıyla Kocaeli sancağı müşirliğine tayin edilmiş ancak oradaki görevinden çok tartışmalı bir şekilde azledilmiştir. Kocaeli sancağından hakkındaki şikâyetler sebebiyle azledilen Akif Paşa Tanzimat'a aykırı iş yaptığı iddiasıyla görevden alınan ve yargılanan ilk devlet adamlarından. Ne var ki, Akif Paşa'nın görevinden azledilip yargılanması kimilerince eski-yeni mücadelesinin ürünü bir siyasi hesaplaşma kimilerince ise Tanzimat'ın uygulanması olarak görülmüştür. Akif Paşa'nın bir siyasi hesaplaşmaya kurban gittiğini düşünenlere göre baş sorumlu Tanzimat'ın mimarı Mustafa Reşit Paşa'dır. Ancak ortada -siyasi hesaplaşma iddialarını doğrulayacak veriler bulunmasına rağmen- Akif Paşa'ya ait bir yolsuzluk ve rüşvet dosyası bulunmaktadır. Bu makalenin amacı bütün verileri -başta arşiv belgeleri olmak üzere- değerlendirerek Akif Paşa dosyasının asıl dayanağının ne olduğunu tartışmaktır.

Abstract

Akif Pasha is one of the administrators of Ottoman last era and the bureaucrats of Sultan Mahmut II. He has an important place both in the history of Ottoman administration and in the history of Ottoman-Turkish literature. He is a famous poet who owns a divan. According to many literary historians, Akif Pasha is considered among the pioneers of modern Turkish prose. While ministries were established during the reign of Mahmut II, he became the Minister of Foreign Affairs and then the Minister of Internal Affairs. His rivalry with Pertev Pasha who is one of the leading statesmen of that period and Mustafa Reşit Pasha who is trained by Pertev Pasha occupies a great place in Akif Pasha's professional and personal life. After Sultan Abdülmecid's ascension to the throne, he was appointed to the governorship of Kocaeli Sanjak, but he was dismissed from his position there in a very controversial manner. Akif Pasha, who was dismissed from the Kocaeli Sanjak due to complaints about him, is one of the first statesmen to be dismissed and tried for allegedly doing business against the Tanzimat. However, the dismissal and trial of Akif Pasha was seen by some as a product of the old-new struggle, and by some as the implementation of the Tanzimat. According to those who think that Akif Pasha to fell victim a political showdown, the chief responsible is Mustafa Reşit Pasha who was the architect of the Tanzimat. However, even though there are data to confirm the allegations of political showdown there is a corruption and bribery file belonging to Akif Pasha. The aim of this article is to evaluate all the data, especially archival documents, and to discuss what the main basis of the Akif Pasha file is.

Giriş

Akif Paşa'nın Kısa Hal Tercümesi

[Mehmet] Akif Paşa son dönem Osmanlı idarecilerinden, Sultan II. Mahmut devri bürokratlarından. II. Mahmut devrinde nezaretler kurulunca ilk “Hariciye Nazırı” olmuştur (İnal, 199, s. 116; Akyıldız, 1993, s. 78-79; A. Şeref, 1985, s. 16). “Dâhiliye Nezareti”nin isim babasıdır. Siyasi rakibi Pertev Paşa'nın yerine “Mülkiye Nazırlığı”na atanınca nezaretin adını ismindeki “mülkiye” kelimesinden dolayı kulluk adabına (âdâb-ı ubudiyet) uygun bulmayarak “dâhiliye”ye çevirtmiştir (Akyıldız, 1993, s. 68). Osmanlı-Türk edebiyat tarihinde de önemli bir yere sahiptir. Divan sahibi meşhur bir şairdir (Gibb, 1999, s. 187).¹ Başta Namık Kemal ve Ebuzziya Tevfik olmak üzere Genç Osmanlılar tarafından yeni edebiyatın ve sade Türkçenin öncüsü sayılmıştır. (Findley, 2011, s. 79; A. Şeref, 1985, s. 18).² Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra Fermandaki “bundan sonra suçluların davaları şer’î kanunlar gereğince açıkça tetkik edilerek bir karara bağlanmadıkça haklarında açık veya gizli idam ve zehirleme muamelesi icrası câiz olmamak” ilkesi çerçevesinde yargılanan ilk devlet adamlarındandır.³

Akif Paşa 25 Aralık 1787’de Bozok’ta (Yozgat) doğmuştur (Akif Efendi, 1290, s. 4).⁴ 1793’te henüz altı yaşındayken babasıyla birlikte Hacca giderek hacı unvanını almış, o zamandan itibaren isminin başında genellikle bu unvanı kullanmıştır. İlk eğitimini memleketindeki hocalardan alan Akif Paşa, bir müddet Yozgat ayanından Cabbar-zade Süleyman Bey’in kâtipliğini yapmış onun ölümü üzerine İstanbul’a gelerek o sırada reisülküttap olan amcası Mustafa Mazhar Efendi’nin yardımıyla pek çok Osmanlı idarecisinin yetiştiği, bu açıdan aynı zamanda bir okul da sayılabilecek

¹ Akif Paşa'nın şiirleri üzerine bir değerlendirme için bakınız: (Tanpınar, 2003, s. 93-100) (Kaplan, 1991, s. 20-28).

² Abdullah Uçman’a göre Namık Kemal, Ebuzziya Tevfik, Şemseddin Sami, Muallim Naci, Abdurrahman Şeref, Gibb ve A. Alric tarafından Akif Paşa yeni edebiyat akımının kurucularından biri olarak kabul edilmekle birlikte daha yakın dönem edebiyat tarihçileri ve eleştirmenler Rıza Tevfik, Süleyman Nazif, Fuat Köprülü İbnü’l-Emin Mahmud Kemal İnal, Ağâh Sırrı Levend, Ahmet Hamdi Tanpınar ve Mehmet Kaplan bu düşünceye katılmamakta Akif Paşa’yı eski tarz dil ve düşüncenin içinde görmektedir (Uçman, 1989, s. 261-62).

³ Diğerleri Koca Hüsrev, Nail ve Tahir paşalardır.

⁴ Akif Paşa'nın hal tercümesini yazan belli başlı yazarlar Paşa'nın torunu tarafından yazılan *Eser-i Akif Paşa* isimli kitaptaki tarihi esas almışlardır, bakınız: (İnal, 1999, s. 115-127) (Tanpınar, 2000, s. 195-201) (Tanpınar, 1997, s. 242-246) (Gibb, 1999, s. 487-493) (Şemseddin Sami, 1311, s. 3048) (Mehmed Süreyya, 1999, s. 227-228).

olan, Divan-ı Hümayun kalemine girmiştir (Tanpınar, 2000, s. 196; İnal, 1999, s. 155).

1813'te İstanbul'a geldiğinde henüz yirmi altı yaşındadır ve ilk işi Divan-ı Hümayun kaleminde çıraklıktır. Tanpınar'a göre, II. Mahmut devrinin bu en ileri münşisi, zeki, hırçın, kindar, didişmekten olduğu kadar sızlanmaktan da yorulmayan hırslı devlet adamı ikbal basamaklarını hızla tırmanmıştır (Tanpınar, 2003, s. 93). Bu tırmanışta amcası Mustafa Mazhar Efendi'nin nüfuzu kadar Paşa'nın yetenekli bir genç oluşu da etkili olmuş olmalıdır. Nitekim Divan-ı Hümayun kalemi o dönemin en yetenekli gençlerinin toplandığı bir merkez konumundadır (Kavaz, 2005, s. 13).

Akif Paşa, Divan-ı Hümayun kaleminde yazısının güzelliği, zekâsı ve yeteneğiyle kısa zamanda çevresindekilerin dikkatini çeker. Altı ay sonra özellikle "kitabetteki iktidarı" sebebiyle Âmedi odasına memur edilir. Burada II. Mahmut'un şahsî iltifatına mazhar olacak ve maaşı artırılabilecektir. Âmedi odasındaki on iki yıllık -emsallerine göre ayrıcalıklı bir konumda- memuriyetinden sonra nihayet 1825'te âmedci, 1827'de beylikçi ve 1832'de reisülküttap olmuştur (Tanpınar, 2000, s. 195). Paşa'nın bu yeni görevi onun siyasî kariyerinde son derece önemli bir yere sahiptir zira reisülküttap, hem Divan-ı Hümayun kâtiplerinin başıydı hem de devletin dış ilişkilerine baktığı için Hariciye Nazırı görevi üstlenmekteydi (Ahışhalı, 2007, s. 549). Nitekim II. Mahmut devrinde -yukarıda da ifade edildiği gibi- sadaret kethüdalığı Mülkiye Nezaretine, reisülküttaplık Hariciye Nezaretine dönüştürülünce (1836) Akif Paşa, kendisine vezirlik rütbesi de verilerek Hariciye Nazırı oldu (Akyıldız, 1993, s. 79).

Ancak Akif Paşa Hariciye Nazırlığında çok uzun süre kalamadı. Sadece birkaç ay kalabildiği Hariciye Nazırlığından görünüşte hastalığı, gerçekte ise Churchill olayı sebebiyle azledildi (Tanpınar, 2000, s. 196).⁵ Churchill olayı aslında üzerinde uzun boylu durulmayacak bir hadise iken İngiltere sefiri Ponsonby'nin müdahalesiyle uluslararası bir krize dönüştü. Haziran 1836'da bir İngiliz vatandaşı olan William Churchill'in⁶ karıştığı bu olay Osmanlı Hariciye Nazırının istifasıyla sonuçlanan bir dizi tartışmaya sebep oldu. İstanbul'un dış mahallerinden birinde oturan Churchill avlanırken kazara bir Türk çocuğunu yaralamış, anlaşılan halkın galeyana gelmesiyle yaka paça tutularak önce Bâb-ı Âli Tomruk Dairesine daha sonra Akif Paşa'nın

⁵ Churchill olayıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: Orhan Koloğlu, *Miyop Çörçil Olayı -Ceride-i Havadis'in Öyküsü-*, Yorum Yayıncılık, Ankara, 1986; Nedim İpek, "Churchill Vak'ası", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8 (1), s. 105-146.

⁶ William Churchill 1840'ta ilk yarı resmî Türkçe gazete olan "Ruzname-i Ceride-i Havadis'in kurucusu meşhur Mr. Churchill'dir.

emriyle tersane zindanına hapsedilmiştir (Findley, 2011, s. 76). Ponsonby'nin Churchill'in derhal saliverilmesi talebine Akif Paşa tarafından bunun mahkemeye çıkmadan mümkün olamayacağı cevabı verilmesi üzerine Ponsonby Osmanlı Hariciye Nazırıyla bütün ilişkilerini kesmiştir (Gibb, 1999, s. 488). Bunun üzerine baskılara dayanamayan padişah, Akif Paşa'yı Hariciye Nazırlığından azletmek zorunda kalmıştır (Kavaz, 2005, s. 17).

Hariciye Nazırlığından azledilmek Akif Paşa'yı derinden sarsmıştır. Bu azil hadisesinden dolayı rakibi Pertev Paşa'yı suçlamış, kendisini derinden yaralayan olayı *Tabsıra* isimli manzum eserinde uzun uzun anlatmıştır. Kimilerince Akif Paşa'nın "gurur ve isyan çılgılığı" (Budak, 2016) sayılan *Tabsıra* olayların Akif Paşa'nın nokta-i nazarından ele alındığı, Pertev Paşa ve damadı Vassaf Efendi'ye -başta rüşvetçilik olmak üzere- ağır ithamların yöneltildiği bir eserdir. İbnü'l-Emin'in haklı olarak dediği gibi, Pertev Paşa'nın da bir *Tabsıra'sı* veya bir *Tabsıra* reddiyesi bulunsaydı mesele daha iyi anlaşılırdı. İbnü'l-Emin'e göre yalnız Akif Paşa'nın sözlerini dinleyerek onun masum Pertev Paşa'nın suçlu olduğunu düşünmek hakkaniyete aykırı bir durumdur (İnal, 1999, s. 121). Findley'e göre ise Akif Paşa, Pertev Paşa'nın yapamadığı bir işi yapmış eylemlerini yazdığı bir eserle savunmuştur. Üstelik nispeten sade bir dille yazılan bu eser olaya hem Akif Paşa'nın bakış açısını öne çıkarmış hem de Paşa'nın edebiyatta yenilikçi olarak ün kazanmasını sağlamıştır (Findley, 2011, s. 79). Ancak Pertev Paşa'nın kendisini savunacak vakti bulamadığını vurgulamak gerekir. Zira Paşa 12 Eylül 1837'de "mülkiye nezareti"nden azledildikten hemen sonra Edirne'ye sürülmüş, Kasım 1837'de Edirne valisi Emin Paşa tarafından konağına davet edilerek boğdurulmuştur (Findley, 2007, s. 234) Tanzimat Fermanı öncesinde yargılanmaksızın idam edilen son devlet adamı Pertev Paşa olmuştur. Tanzimat Fermanı'yla -en azından resmen- bu uygulamaya son verilmek istenmiştir. Pertev Paşa'nın acıklı sonunun Tanzimat'ın kurucusu olan takipçilerini derinden yaraladığı açıktır. Ferman'ın getirdiği can ve mal emniyeti reayanın değil öncelikle padişahın kulları olarak görülen devlet görevlilerinin çıkarına uyan bir tedbirdir (Findley, 2007, s. 234) Nitekim İnalçık'a göre Tanzimat'ın bânisi olan Mustafa Reşit Paşa, müsadereye karşı, yargısız idam ve zehirleme kararlarına karşı garantiler koyarken her şeyden önce idare adamlarını düşünmüştür. Mustafa Reşit Paşa daha Tanzimat Fermanı'nın ilanından üç ay kadar önce özel bir mektubunda Pertev Paşa'nın idamını hatırlatmakta, II. Mahmut'un keyfi idaresine ve saray istibdadına çatmaktadır (İnalçık, 1996a, s. 353).

Hariciye Nezaretinden azledildikten sonra bir sene üç buçuk ay açıkta kalan Akif Paşa 12 Eylül 1837'de Pertev Paşa'nın yerine "paşa" unvanıyla "Umur-ı Mülkiye Nazırlığı"na tayin olunmuştur. İlk iş olarak, azledilmesi için aleyhinde çeşitli iddialar bulunan tezkireler sunduğu (Kaynar, 1954, s. 31-34) rakibi Pertev Paşa'nın bir buluşu olan "mülkiye" kelimesini kulluk adabına aykırı olduğu gerekçesiyle "dâhiliye"ye çevirtmiştir. Ancak Akif Paşa'nın Dâhiliye Nazırlığı da uzun sürmeyecek, altı ay on beş gün sonra, Paşa yine hastalığı ileri sürülerek kâfi miktarda maaş tahsisıyla azledilecektir (Kavaz, 2005, s. 20). Tanpınar, bu azil hadisesinde Pertev Paşa'nın yetiştirmelerinden Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa'nın tesiri olduğu kanaatindedir (Tanpınar, 2000, s.196). İbnü'l-Emin de Akif Paşa'nın azledilmesinde Mustafa Reşit Paşa'nın etkili olduğuna dair rivayetler bulunduğunu ifade eder (İnal, 1999, s. 118). Bu ifadeler Mustafa Reşit Paşa'nın Akif Paşa'ya duyduğu şahsî husumet sebebiyle onun azledilmesine çalıştığını düşündürmektedir; ancak ortada bir de Sırp'lardan rüşvet alındığı iddiaları dolaşmaktadır. Akif Paşa'nın Hariciye Nazırlığından ayrılmadan önce, hatta reisülküttaplığı zamanında Sırp beylerinden rüşvet aldığına dair iddialar vardır. Mustafa Reşit Paşa padişaha sunduğu bir arızasında bu konuya değinmekte, Sırp beylerinin para ile iş gördürmeye alıştıklarından bahisle Akif ve Halil paşaların rüşvet aldıklarından bahsetmektedir (Kaynar, 1954, s. 113-114). Nitekim Kaynar'a göre, yapılan tahkikat sonucunda Akif ve Halil paşaların Sırp beylerinden rüşvet aldıkları anlaşılmış hadisenin Takvim-i Vekayi'de neşredilmesine karar verilmiştir. Ancak Halil Paşa'nın padişahın damadı olması sebebiyle Takvim-i Vekayi'de teşhir edilmesi uygun bulunmamış, yalnız Akif Paşa'nın teşhiri ise eşitliğe mugayir görüldüğü için konunun duyurulmasından vazgeçilmiştir (Kaynar, 1954, s. 114-115).

Akif Paşa Dâhiliye nezaretinden azledildikten sonra yaklaşık on dokuz ay açıkta kalmış, Abdülmecid'in tahta çıkmasıyla güngörmüş, tecrübeli kişilerin herhangi bir memuriyette bulunmaksızın vakit kaybetmeleri uygun olmayacağı mukaddimesiyle 23 Eylül 1839'da Kocaeli eyaleti müşirliğine tayin olunmuştur (İnal, 1999, s. 118).

Akif Paşa'nın Kocaeli Müşirliği⁷ ve Hakkındaki Şikâyetler

Akif Paşa Kocaeli müşiri olarak atandıktan kısa bir süre sonra (26 Ocak 1840) Hüdavendigâr, Bolu, Viranşehir ve Karesi sancakları da idaresine verildi (İnal, 1999, s. 118). Bu değişikliğin sebebi Tanzimat'ın uygulanmasının bir sonucu olarak müşiriyetlerin ve sancakların yeni bir idari taksimata tabi tutulmasıydı (İnal, 1996b, s. 363).

Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla, “âlât-ı tahribiyeden” olup hiçbir zaman yararı görülmeyen iltizam usulünün (iltizâmât usûl-i muzırrası) kaldırılması, herkesten gelirine göre vergi alınması, hiç kimseden başkaca bir şey alınmaması prensibi ortaya çıkmıştır. Bu prensip çerçevesinde yeni bir vergi sisteminin kurulması gerekmektedir. Buna göre vergiye esas olan emlak ve nüfusun yazımı yapılacak, çeşitli isimler altında toplanan ve halkın öteden beri şikâyetçi olduğu vergilerin yerine herkesin gelirine göre ödeyeceği belirli miktarda bir tek vergi konulacaktı (Çadircı, 1997, s. 208). İnal'ın göre, maliyede ıslahat Tanzimat'ın temelini teşkil etmekteydi, idari alanda yapılan ıslahatlar daha ziyade mali merkeziyetçilik sistemini uygulamak için kullanılmıştır. Öte yandan merkezden geniş yetkili muhassılların tayini vergi tahsilatını valilerin ve ayanın elinden alarak onların sebep olduğu suiistimallere son vermek amacına matuftu (İnal, 1996b, s. 365).

Tanzimat Fermanı'ndaki temel prensip çerçevesinde çok geçmeden iltizam usulü tamamen kaldırıldı ve vergilerin merkezden görevlendirilen maaşlı memurlar tarafından toplanması uygulamasına geçildi. Böylece devlet gelirlerinin toplanmasında önemli bir görev üstlenen mültezimlerin görevi sona ermekte, halkın

⁷ Her ne kadar Akif Paşa'nın atama belgesinde “makam-ı mutasarrıfın olan İznikmid'e” ve “Kocaeli sancağının ber-vech-i muhassıllık Vezir Hacı Mehmed Akif Paşa'ya tevhibi” ifadesi bulunsa da (BOA, C.DH. 60/2954, H-29-07-1255) Akif Paşa “mutasarrıf” veya “muhassıl” değil, Kocaeli “müşir”idir. Burada bir karışıklık olduğu açıktır. Bu atama beratı, pekçok kişiyi Akif Paşa'nın Kocaeli mutasarrıfı olarak tayin edildiği düşüncesine sevk etmiştir. Ancak buradaki “mutasarrıf” kelimesi idari bir görevi ifade etmemektedir. Nitekim daha sonraki pek çok belgede Akif Paşa'dan kâh “mutasarrıf” kâh “muhassıl” kâh “Kocaeli müşiri” olarak bahsedildiği görülmektedir. Öte yandan belgelerde Akif Paşa'dan bahsedilirken “vali” de denilmemektedir. Bkz: BOA, C.DH. 62/3073, H-06-04-1256; ML.VRD.d...169; C.BH. 223/10353, H-29-12-1255; C.DH. 347/17335, H-17-03-1258; 3 Mayıs 1840 tarihli ceza kanununun ilgili maddesi: “Her bir memlekette hükümet üç nev'idir. Biri hükkam efendiler ki umur-ı şer'iyye ve kanuniyenin emin ve hâfızlarıdır. Biri müşiran ve umera-yı askeriyedir ki, memleketin asayiş ve istirahati ve nizamının devamı uhdelere havale olunmuştur. Biri maliye işlerine memur muhassıllardır [...]. “Bazan bir bölge muhafızlığına bazı yerlerin eklenmesiyle bir eyalet teşkil edilerek buraya bir müşir tayin edilirdi. Bunların görevleri arasında eyalet, livâ, kaza ve köylerde âşarın müzayede ve ihalesini maiyetindeki defterdar aracılığıyla yaptırma, bir kısım gümrük vergisini mahallerindeki isteklilerine taahhüt ettirme, eyaletin belirlenen vergisini hazine tarafından gönderilecek tarifelere göre toplama ve bunları özel memurlarıyla hazineye teslim etme başta gelirdi. Bunun yanında müşirler buldukları bölgelerdeki asayiş ve emniyeti sağlamadan [sic] da sorumlu idi.” (Kaynar, 1954, s. 303-312).

gelir seviyesinin tespiti ve vergi toplama işi -doğrudan merkeze bağlı- muhassıllara verilmekteydi. Bu işe merkeze bağlı vilayetlerden başlandı. “Muhassıl-ı emval” de denilen bu görevlilerin yanına birer mal müdürü, nüfus ve emlak kâtibi verilecekti. Ayrıca sancak merkezlerinde muhassıllara yardımcı olmak üzere vergilerin tespiti, dağıtımı ve bu konulardaki diğer işlerin görüşülüp karara bağlanması amacıyla muhassıllık meclisleri kurulacaktı (Çadırcı, 1997, s. 209). Muhassıl tayin edilen yerlere eyalet ise müşirler, sancak ise ferikler tayin edilecek, bunlar yanlarındaki nizamî askerlerle buldukları bölgenin zaptiye işlerine bakacak, asayiş ve güvenliğini sağlayacaklardı. Bu nizamî askerlerin bir kısmı vergi toplama işleri için muhassılın emrine verilecek, nizamî asker bulunmayan yerlerde bu iş için redif birlikleri kullanılacaktı (İnalçık, 1996b, s. 363).

Osmanlı devletinin yeniden yapılandırılması, devlet nizamı ve hukukun yeniden üretilmesi açısından büyük önem taşıyan Tanzimat Fermanı ilan edildikten sonra eyaletlere Tanzimat’ın uygulanmasına dair iki önemli emirname gönderilmiştir. Bunlardan birincisi, “Tanzimat-ı hayriye ahkâmını tevzian” gönderilen fermanıdır. Burada, öncelikle Tanzimat Fermanı’nın sancak merkezlerinde şehrin büyük meydanlarında bütün ileri gelenlerle halk önünde büyük merasimle okunması, kazalar ve kasabalarda bilcümle ahaliye iyice anlatılarak açıklanması istenmekteydi. Devlet, fermanının halk tarafından doğru anlaşılmasına dikkat etmekte, daha önce Abdülmecid’in cülus fermanının okunduğu zaman olduğu gibi büyük yanlış anlaşılmalara mahal vermek istememekteydi. Abdülmecid’in cülus fermanı okunduğunda halk arasında padişahın vergileri tümünden kaldırdığı dedikodusu yayılmıştı. Aynı durumun Tanzimat Fermanı’nın okunmasından sonra da ortaya çıkmasından ve kargaşa meydana gelmesinden endişe duyulmaktaydı (İnalçık, 1996b, s. 361).

Tanzimat’ın uygulanmasına dair eyaletlere gönderilen ikinci belge “Tanzimat tedbirleri hakkında” eyaletlere gönderilen 1840 Ocak tarihli fermanıdır. (Kaynar, 1954, s. 226-34; İnalçık, 1996b, s. 394-95). Fermana göre, muayyen vergiler dışında ahaliden hiçbir şey alınmayacaktır. Başta iltizam usulü olmak üzere bilcümle zulüm maddeleri yasaklanmıştır. “Tayyarât” (havadan, beleştan) denilerek alınan “ceraim madde-i mekruhasının ve bî-esas olarak alınan” masrafların ve müşirler ve valiler ve sair tarafından gelen mübaşirlere verildi denilerek tahsil olunan “hizmet-i mübaşiriyenin” bunlara mümasil “nâ-be-mahal mebalig ve temattüat-ı zulmiye” kaldırılmıştır. Bunlara devam edenler cezalandırılacaktır. Ayrıca “kavvas ve tatardan vüzera-yı izama varıncaya kadar kaffe-i mekulat ve sair bahası ve menzil ve kira

hayvanatı ücretleri” tamamen kendilerinden alınarak bundan dolayı ahaliden bir akçe ve bir habbe çıkmamak üzere bu hususun dahi “ber-mantuk-ı talimat icra-yı iktizasına bakılması” istenmektedir.

Tanzimat’ın hemen uygulamaya geçirilen esaslarından biri de angaryanın ve servajın kesin olarak kaldırılmasıdır. Memur ve görevlilerin çeşitli adlar altında halktan topladıkları her türlü resim ve aidat kaldırılmıştır. Öteden beri yerleşmiş olan ve özellikle merkezi otoritenin zayıfladığı zamanlarda köylüler için bir felakete dönüşen bu resim ve aidatların (İnalcık, 1996b, s. 367) kaldırılması Osmanlı teb’asının vatandaş hukukunun tesisi açısından önemli bir dönüşümün başlangıcı sayılmalıdır.

Tanzimat Fermanı’nın ilanı ve fermanın uygulanması için alınan tedbirler, eyaletlere gönderilen emirnameler, Osmanlı tarihinde yeni bir dönemi başlattığı gibi halk arasında da uyanışa, halkın hukuku konusunda görece bilinçlenmeye yol açtı. Nitekim “ancak din ü devlet ve mülk ü milletin ihyası” amacıyla ilan edildiği ifade edilen Tanzimat Fermanı’nın imparatorluğun her tarafında duyurulması halk arasında geniş yankı uyandırdı (İnalcık, 1996a, s. 352). Tanzimat Fermanı’nın ilan edildiği günlerde durumu gözleriyle gören, Robert Kolej’in kurucularından Amerikalı misyoner Cyrus Hamlin *Türkler Arasında* isimli kitabında (*Among the Turks*) fermanın halk arasında algılanışı hakkında şunları söylemiştir: “Gülhane Hattı reayaya, hakları için mücadele etmek cesaretini verdi ve kanun önünde insanların eşit olduğu fikrini ortaya koydu” (İnalcık, 1996b, s. 362).

Akif Paşa’nın Kocaeli müşirliğini, hakkındaki şikâyetleri ve görevinden azledilerek sürgüne gönderilmesini bu bilgiler ışığında ele almak gerekmektedir. Akif Paşa, 23 Eylül 1839’da Kocaeli eyaleti müşirliğine tayin olunmuş -yukarıda ifade edildiği gibi- kısa zaman sonra Hüdavendigâr, Bolu, Viranşehir ve Karesi sancakları da idaresine verilmiştir. Ancak Akif Paşa’nın bu yeni görevi de çok uzun sürmemiş Paşa, “Tanzimat-ı hayriyeye ve kavânin-i cedîdeye mugayir hareketi” (İ.DH. 30/1475) görülmekten, “mugayir-i kanun-ı ma’delet” ve “nizamât-ı hayriyeye muhalefet”i sebebiyle Kocaeli müşirliğinden azledilmiştir (Takvim- Vekayi, 198).

Akif Paşa’nın Kocaeli müşirliğinden azledilmesinin sebebi halkın şikâyetleridir. “Kocaeli müşiri Akif Paşa’nın idaresindeki bazı mahallerdeki binlerce kişi (binlerce kesan) haklarında hakkaniyete ve kanunlara uymayan muamele yapıldığı” gerekçesiyle İstanbul’a gelmiştir (Takvim- Vekayi, 198). Halkın Akif Paşa ve emrindekiler hakkındaki şikâyetlerini bildirmek için İstanbul’a akın etmesi Tanzimat

Fermanı'nın halk arasında uyandırdığı olumlu etkiye, kanun bilincine ve halkın hakkını aramak konusundaki kararlılığına örnek gösterilebilir.

Mustafa Reşit Paşa Tanzimat'ın uygulanmasında titizlik göstermiş, Meclis-i Vâlâ'ya gelen şikâyetleri dikkatle incelemiştir. Paşa eskisi gibi halktan kanunsuz bir şekilde para toplayan, rüşvet alan, halka angarya yükleyen idarecileri, ceza kanunnamesine göre azletmek, para cezasına çarptırmak ve hapsettirmekte tereddüt etmemiştir (İnalçık, 1996b, s. 367). Akif Paşa hakkındaki şikâyetler Meclis-i Vâlâ'da ele alınmış, şikâyetçiler ve şikâyet edilenler meclis huzurunda ayrı ayrı dinlenerek titiz bir soruşturma yürütülmüştür (MVL.d. 566, H-28-02-1256).

Akif Paşa ve emrindeki adamlar hakkındaki şikâyetlere ve iddialara gelince: İlk olarak Yalakâbâd (Yalova) ahalisinin kazanın eski voyvodası Mehmet Ağa aleyhindeki şikâyetleriyle karşılaşılıyor. Mehmet Ağa hakkındaki şikâyetlerden dolayı İstanbul'a getiriliyor ve "reyadan birkaç söz anları" da Meclis-i Vâlâ'ya çağrılarak taraflar dinleniyor. Ahali Meclis-i Vâlâ'da İstanbul'a gelmeden önce de Mehmet Ağa'nın yaptığı zulümlerden şikâyetçi olduklarını, hak aramaya çıktıklarını ama haklarının verilmediğini beyan ediyor. Mahallinde haklarını alamadıkları için İstanbul'a geldiklerini söylüyorlar. Ahali 1829'dan 1840 Martına kadar olan döneme ait "tevziat defterlerine"⁸ göre Mehmet Ağa'nın zimmetinde 4 yük 5 bin 753 kuruş (405753) alacakları olduğunu, bu meblağı ağadan talep ettiklerini ancak Mehmet Ağa'nın söz konusu meblağı kendi zimmetinde kalmadığı, kaza işlerine sarf olunduğu gerekçesiyle ödemeye yanaşmadığını, üstüne üstlük kendilerinden zorla ibra senedi alındığını ifade ediyorlar (İ.MVL.1/21, lef 1). Dikkat çekici olan nokta Mehmet Ağa'nın ibra edilmesi için kaleme alınan söz konusu senedin Akif Paşa'nın zorlamasıyla yazılmış olduğu iddiasıdır. Mehmet Ağa hem kendisinden talep edilen meblağı ödemeye yanaşmıyor hem de muhassıl vekili olacağını söyleyerek ahaliyi "eşdürüyor"⁹ (İ.MVL.1/21, lef 2). Ancak ahali Mehmet Ağa'nın voyvodalığı müddetince zaten zulüm ve taaddisinden nefret ettiklerini beyanla -ve tabii onun yeniden bir görevle iş başına gelmesi korkusuyla-, Karamürsel muhassıllığına memur kapıcıbaşı İsmail Ağa'ya giderek kazalarına başka bir muhassıl vekili gönderilmesi için dilekçe veriyorlar.

⁸ "Halkın ödemekle mükellef oldukları örfi vergileri gösteren müfredatlı hesap hakkında kullanılır bir tabirdir. Buna 'salyâne defteri' de denirdi. Her kazada ayrı ayrı olarak yapılan tevzi defterlerine o yer halkının ödemesi lazım gelen memleket masrafı, oradan gelip geçen memurların menzil ücretiyle kaldıkları müddetteki masrafları, vali, mütesellim, voyvodalarla köy muhtarlarının kezalik masrafları, hükümet konakları, kışlalar, köprüler, suyolları inşaat ve tamir bedelleri geçirilirdi [...]" (Pakalın, 1983b, s. 485-486).

⁹ "Eşdürmek", hızlı yürütmek, koşturmak, birini bir işe koşmak veya zorlamak.

Bunun üzerine muhassıl İsmail Ağa halk kimi isterse onun muhassıl vekili olacağını ifade ediyor, ahali yerliden birisinin olmaması için ayrıca talepte bulunuyor. Nihayet muhassıl İsmail Ağa, Sırrı Efendi adında birini kendisine vekil olarak göndereceğini söyleyerek, siz yarın toplanıp hazır olun diye cevap veriyor. Ertesi gün ahali (müsellem ve reaya) köylerden üçer beşer gelerek hem muhassılı karşılamak hem de Tanzimat Fermanı'nı dinlemek amacıyla Yalakâbâd'ta toplanıyor. Halkın toplandığını gören, Yalakâbâd ileri gelenlerinden Hacı Mahmud Ağa -voyvoda-i sabık Mehmet Ağa'nın arkadaşlarındadır- ahaliye “sizin bu toplantınız boşuna değil, elbet bir muradınız vardır, sizin birkaçınızı darp edip yaralamadıkça olmaz” diyerek onları korkutmaya çalışıyor. Mehmet Ağa ise hemen Akif Paşa'ya haber göndererek “ahali konağımı muhasara edip bastılar ve malımı aldılar” diyerek yalan söylüyor. Akif Paşa haberlerin yerinde tetkik edilmesi amacıyla Yalakâbâd kadı naibine hitaben bir buyuruldu yazıyor ve kavvasbaşı Ahmet Ağa'nın yanına birkaç kavvas vererek onu Yalakâbâd'a gönderiyor. Ancak işin aslını öğrenmekle görevlendirilmiş olan Ahmet Ağa, Yalakâbâd'a varınca doğruca Mehmet Ağa'nın konağına gidiyor ve geceyi orada geçiriyor. O gece Mehmet Ağa, kavvasbaşı Ahmet Ağa'yı ikna ederek mahkemeye gitmesine engel oluyor. Üstelik Ahmet Ağa köylere adam çıkararak kendisine düşman olan kişilerden birkaçını yakalatıp darp ettirerek yaralamak suretiyle Yalakâbâd'a getirtiyor ve böylece anlaşılan, ahaliye gözdağı vermek istiyor. Görüldüğü kadarıyla bu yaptıklarına karşılık olarak da Mahmud Ağa'dan hizmet karşılığı adıyla iki bin beş yüz kuruş rüşvet alıyor.

Bütün bu olup bitenler üzerine ahali “*bizim bir güne kabahatimiz yoğiken niçin böyle haksız bir muameleye maruz kaldık. Mehmet Ağa'dan kaza masrafları ve derbent hususundan dolayı alacağımız var, İstanbul'a gider halimizi ifade ederiz*” diyorlar. Ancak ondan önce Akif Paşa'ya gitmelerinin daha doğru olacağını, eğer orada da hakkımız verilmezse o zaman İstanbul'a gidelim diye kararlaştırıyorlar. Ahalinin İzmit'e Akif Paşa'ya kendisini şikâyet etmek için gittiğini öğrenen Mehmet Ağa da onların arkasından Paşa'nın yanına varıyor, Akif Paşa, Mehmet Ağa'yı hapsediriyor ve daha sonra mahallinde muhasebeleri çıkarılmak üzere onları tekrar Yalakâbâd'a gönderiyor. Kazanın 1829 senesinden itibaren tutulan muhasebe kayıtları tetkik ediliyor. Nihayet söz konusu kaza muhasebesinden ahalinin Mehmet Ağa'da “dört yük bu kadar bin” kuruş alacağı olduğu görülüyor. Bu sırada Bursa'ya gitmekte olan Akif Paşa Yalakâbâd'a uğruyor ve doğruca Mehmet Ağa'nın konağına iniyor. Akif Paşa'nın Mehmet Ağa'nın konağına indiğini gören ahali Mehmet Ağa'da olan alacaklarından ümitsizliğe kapılıyor. Ancak Akif Paşa ahaliye hitaben “sizin hesabınızı ben görürüm, hakkınızı teslim ettiririm” diyerek onları teselli ediyor. Ertesi

gün muhasebe defterine tekrar bakılıyor ve Akif Paşa'nın kâtibi Esad Efendi tarafından ahaliden üçer beşer kişi çağrılarak, defterde kayıtlı alacaklarının her birine birer vesile gösterilerek bunlardan vazgeçmeleri isteniyor. Üstelik ahaliye Akif Paşa'nın kendilerine on beş bin kuruş ihsan ettiği, Mehmet Ağa'nın kazadan alacağı olduğu söylenen yaklaşık on bir bin kuruşu tenzil ettirdiği söylenerek sulh olmaları isteniyor, kendilerinden cebren ibra hücceti ve ilam alınıyor. Dahası sabık voyvoda Mehmet Ağa Akif Paşa tarafından bir buyuruldu ile kazanın zaptiye işlerine memur ediliyor.

Akif Paşa Yalakâbâd'ta iki gece kalmıştır. Ancak “yem ve yiyecek bahası”, “bargir kirası” olmak üzere üç bin yedi yüz kuruş masrafına karşılık ve bin beş yüz kuruşu da aidat adıyla hizmetlilerinin geliri sayarak tek akçe ödemeksizin Bursa'ya gitmiştir. İşte bunun üzerine ahali sulha razı olmayarak hakkını İstanbul'da aramaya karar veriyor. Akif Paşa kaza naibine yazdığı 12 Nisan 1840 tarihli bir buyurulduda vaktiyle tarafların sulh olduklarını, ancak aralarından bazılarının tahrike kapılarak İstanbul'a gittiklerini ama endişeye mahal olmadığını söylüyor. Üstüne üstlük Paşa ahalinin şikâyetlerinin dedikodudan ibaret olduğunu, itibar edilmemesi gerektiğini belirtiyor. Paşa'ya göre, Mehmet Ağa kazada otuz senedir voyvodalık etmektedir, herkesi memnun etmesi mümkün değildir, şimdi ise ağanın zabıtlığı sebebiyle dokunduğu kimseler fırsattan istifade şikâyet etmektedirler (İ.MVL. 1/21, lef 4). Sabık voyvoda Mehmet Ağa Meclis-i Vâlâ'daki ifadesinde iddiaları reddederek, evini bastıkları, yüz on keselik akçesini yağmaladıkları, kendisini dövmek istedikleri gerekçeleriyle ahaliden şikâyetçi oluyor. Ancak ahalinin “iftiradır” demeleri üzerine Mehmet Ağa “cevaba kâdir olamıyor” ve ifadesi meclisçe itibara şayan görülüyor. Üstelik Yalakâbâd kadı naibinin olup bitenleri anlatışı da ahalininkine uygun düşüyor, naip söz konusu ibra ve sulh hüccetinin kerhen verildiğini kabul ediyor. Ahaliye İstanbul'dan siz varın memleketinize dönün, hakkınız verilir, içinizden birkaç kişi kalsın deniliyor. Ahali sabık voyvoda Mehmet Ağa'nın da kazalarına gitmesi ihtimalinden çekindikleri için dönmek istemiyorlar fakat onlara Mehmet Ağa'nın kazaya dönmeyeceğine dair teminat veriliyor (İ.MVL.1/21, lef 2). Mehmet Ağa'nın ahaliden tahsil ettiği parayı alacaklılara iade etmesine karar veriliyor.¹⁰ Akif Paşa ise, “*müşarünileyh hazretleri sâye-i ihsan vâye-i hazret-i şahanede bunca hıdemât-ı celilede bulunarak bu refîkalara vâkıf rikâb-ı hümayun-ı mülukânede terbiye olmuş vüzera-yı fetânet-aksamdan olduğu umur-ı vâzihadan olduğu halde*” kazadaki

¹⁰ İ.MVL.4/61, H-03-04-1256/4 Haziran 1840, Sabık voyvoda Mehmet Ağa'nın zimmetine dair dökümler mevcuttur.

masraflarını ödememiş, hizmetlilerinin “avâid” ve “hizmet” adı altında ahaliden bir akçe bile almaması gerektiği prensibine dikkat etmemiştir. Sabık voyvoda Mehmet Ağa’yı korumuş, ahalinin zarara uğratılmasına sebep olmuştur, deniliyor. Bütün bunların “nizam-ı müstahsenenin” tersine iş tutmak anlamına geldiği vurgulanıyor (İ.MVL.1/21, lef 2). Dolayısıyla “öyle yolsuz ve usulsüz harekette” bulunduğu söylenen Akif Paşa’nın artık Kocaeli müşirliğinde kalmasının uygun olmayacağı, hemen azledilerek başka bir mahalle yollanması, bütün kabahatlerine iştirak eden kâtabi Esad Efendi’nin, Paşa ikamet mahalline varınca getirtilmesinin uygun olacağı Meclis-i Vâlâ tezkiresinde belirtiliyor. Meclis-i Vâlâ tezkiresi padişaha sunuluyor, Paşa’nın “vezaretinin ref’i ile” Edirne’ye gönderilmesine, “Kanunname-i Hümayun” a müracaat edilerek yargılanmasına karar veriliyor (İ.MVL.1/21, lef 6).

Ancak Akif Paşa dosyası, Paşa’nın Kocaeli müşirliğinden azledilmesiyle kapanmıyor. Paşa ve emrindekilerle ilgili daha pek çok iddia Meclis-i Vâlâ tarafından ele alınıyor (İ.MVL.7/113, lef 1) “*Mukaddemce Yalakâbâd maddesinde ol vakit Kocaeli müşiri bulunan Akif Paşa yolsuz ve hukuksuz harekette bulunmuş olduğu tebeyyün ve tahakkuk etmiş idiğünden*” diye başlayan soruşturma dosyasında ilk olarak İzmit gümrüğündeki usulsüzlükler söz konusu ediliyor. Akif Paşa kâtabi Esad Efendi’yi İzmit gümrüğü emanetinde istihdam ediyor. Öyle anlaşılıyor ki, burada Paşa’nın adamları birtakım usulsüzlüklere başvurmak suretiyle haksız kazanç elde ediyorlar. Mahalli meclislerden bu konuya dair defterler incelenmek, Akif Paşa’nın eski-yeni kethüdaları Fethullah ve Salih efendiler sorgulanmak üzere Meclis-i Vâlâ’ya getirtiliyor. Meclis-i Vâlâ’da sözü edilen usulsüzlük ve haksız kazanç konusu şahitlerin dinlenmesi, defterlerin tetkikiyle yürütülüyor ve bir yük 86.006 (186006) kuruş Akif Paşa’nın, 22882 kuruş adamlarının haksız kazanç elde ettiği ortaya çıkıyor. Ayrıca “Tanzimat-ı hayriye icabınca” zaptiye işlerinde istihdam edilmek üzere Kocaeli sancağı kazalarından daha önce tertip olunmuş olan redif birliklerinin kayıt işlemleri sırasında kâtip Esad Efendi’nin Paşa’nın adamlarından Hamdi Efendi’yi kazalara göndermiş olduğu, bu konu dolayısıyla halktan on altı bin kuruş “hizmet-i mübaşiriye” toplattığı görülüyor. Dahası İzmit’e “zahire” getirtilerek her “keyli”¹¹ üzerinden üçer beşer kuruş kârla ahaliye zorla satılmış, buradan elde edilen 31.000 kuruş Akif Paşa’nın gelirleri arasına yazılmıştır. Ayrıca Akif Paşa’nın Tersane-i Âmire kereste karşılığında dolayı zimmeti olan paradan dört yüz altmış kese akçenin¹²

¹¹ Bölgeden bölgeye farklılık göstermekle birlikte İstanbul kilesi ortalama yirmi beş kilogramdır. (Pakalın, 1983a, s. 281.)

¹² Toplam para 627982 kuruş 1 para, İ.MVL. 11/180, H-19-09-1256/14 Kasım 1840, lef 4.

kâtip Esad Efendi'nin sarrafı olan Yorgi'de bulunduğu görülmüştür. Akif Paşa'nın himaye ettiği sabık voyvoda Mehmet Ağa, haklarını talep ettikleri için toplanan ahaliden Recep'i halkı kışkırttığı gerekçesiyle hapsedtiriyor, salıvermek için iki bin beş yüz kuruş para alıyor. Akif Paşa'nın kavvasbaşı Meclis-i Vâlâ'daki ifadesinde bu bilgiyi doğrulamıştır. Asıl önemlisi Paşa'nın oğlu gibi sevdiğini söylediği kâtibi Esat Efendi de iddiaları "birer birer" tasdik etmiş, doğrulamıştır. Esat Efendi'nin her şeyi kabul eden ifadesinin esasında Paşa'nın ifadesi sayılması gerektiği, adamlarının ondan habersiz iş tutamayacakları Meclis-i Vâlâ tarafından belirtilmiştir. Bu durumda Akif Paşa'nın "*adalet ferman-ı âlisi neşr ve ilanından ve Tanzimat-ı hayriye usul-i mehâsin-şumulü icrasından sonra*" kanunsuz para alması, aldırması, konakladığı yerlerde haksız kazanç elde etmesi, masraflarını ödememesi, köprü tamirâtı için toplanan paradan 72 bin küsur kuruşu zimmetine geçirmesi, sabık Yalakâbâd voyvodası Mehmet Ağa'dan halkın talebi olan 4 yüz 5 bin 753 (405753) kuruşu 26000 kuruşa indirip tarafları sulh ettirerek, kendi kalemiyle tashih edip bir de kaza kadı naibine kerhen ibra hücceti yazdırdığı tebeyyün etmiştir. Öte yandan bu işten ötürü Akif Paşa ve adamlarının Sabık Yalakâbâd voyvodası Mehmet Ağa'dan 55.000 kuruş rüşvet aldığı anlaşılmıştır. Ayrıca Akif Paşa aksini iddia etse de kâtibi Esat Efendi ve kethüdaları kaza voyvodalarından Paşa'nın bilgisi dâhilinde çok sayıda at aldıklarını ama ücretini ödemediklerini kabul etmişlerdir.¹³ Dava dosyasına eklenen -doğrudan padişaha hitaben yazılmış- bir dilekçeye göre, İzmit sancağında Pazarköy kazasına bağlı Yeniköy'den Mehmet'in, Akif Paşa'nın kâtibi Esad Efendi tarafından kavvasbaşı odasına hapsedildiğini söyleyerek, cebren altı bin dört yüz kuruşuna el konulduğunu iddia ettiği görülmektedir (İ.MVL.11/180, lef 3). Öte yandan İzmit'te oturan ve kendisini Yeğen Bey'in kız kardeşi olarak tanıtan Habibe Hanım da İstanbul'a gelerek Akif Paşa'nın adamlarından şikâyetçi olmuştur. Habibe Hanım'ın iddiasına göre Kâtip Esat Efendi ile Akif Paşa'nın hazinedârı tarafından zorla hapsedilmiş, dövülmüş ve bin kuruş parasına el konulmuştur. Üstelik Habibe Hanım yediği dayaktan ötürü kötürüm kaldığını bu sebeple 6000 kuruş doktor masrafı ettiğini, dahası bütün olup bitenlerden ar eden kocasının kendisini boşadığını iddia etmiştir. Nitekim Esat Efendi Meclis-i Vâlâ'daki ifadesinde Habibe Hanım'ın iddialarını doğrulamıştır (İ.MVL.4/16). Dikkat çekici şikâyet konularından biri de Akif Paşa'nın Yalakâbâd'tan İzmit'e giderken Yalakâbâdlı Müslüman bir ailenin çocuğunu yanına alması ve kendisiyle birlikte Bursa'ya götürmesidir. Ancak çocuk yolda Paşa'nın yanından kaçmış bir daha Yalakâbâd'a dönmemiş,

¹³ Dosyada bunlarla ilgili ayrıntılı dökümler mevcut.

kaybolmuştur. Babası çocuğu aramaya devam ederken annesi diğerleriyle birlikte İstanbul'a Akif Paşa'yı şikâyet etmeye koşmuştur (İ.MVL.1/21, lef 2). Çocuğun cinsiyeti ve âkıbetinin ne olduğu bilinmezken Akif Paşa'nın mahkeme dosyasındaki, Paşa'nın Bursa'ya giderken vezaretin şanına, insan haklarına (hukuk-ı insaniyet), Devlet-i Aliyye'nin namusuna aykırı çirkin, dile getirilemeyecek türlü işler yaptığı (İ.MVL.11/180, lef 8) ifadesiyle bu hadisenin kastedildiği tahmin edilebilir.

Akif Paşa kâtibi Esat Efendi'yi oğlu gibi sevdiğini, onun "ikrar ve tasdiki"nin kendi sözleri gibi kabul edilmesi gerektiğini ifade etmiştir (İ.MVL. 7/113, lef 4). Paşa'ya göre Esat Efendi'nin kendi başına iş yapması mümkün değildir; o her ne yapmışsa kendisinin müsaadesiyle yapmıştır. Nitekim ele aldığımız Meclis-i Vâlâ tezkiresinde bu konuya temas edilmekte Akif Paşa'nın Esat Efendi'yi oğlu gibi gördüğünden, öz evladı gibi şımarttığından bahsedilerek, onun yargılanmasının Paşa'nın yargılanması anlamına geleceği vurgulanmaktadır. Ne var ki, Akif Paşa'nın "mizacı bilindiğinden" sonradan bir diyeceği kalmaması ve bizzat yargılanması için Esat Efendi'nin her şeyi itiraf ettiği defterle birlikte Edirne'ye gönderilmesi, Paşa'nın orada, Edirne müşiri ve meclisi huzurunda, söz konusu defter kendisine gösterilmek suretiyle sorgulanması, suçlarının kendisine "itiraf ve ikrar" ettirilmesi uygun bulunmuştur (İ.MVL. 7/113, lef 4).

Akif Paşa'nın Edirne'de yargılanması işinde Divan-ı Deâvi Nezareti muavin-i evveli Selami Efendi görevlendirilmiştir; ancak Selami Efendi Edirne'ye beş on gün içerisinde gidip geleceğinden Meclis-i Vâlâ azasından Mazlum Bey'in de onunla birlikte gitmesinin münasip olacağına karar verilmiştir (İ.MVL. 7/113, lef 4).

Akif Paşa'nın Mahkeme Dosyası ve Hüküm

Akif Paşa Edirne meclisine getirilerek Edirne müşiri Osman Paşa, Edirne meclisi üyeleri, İstanbul'dan muhakemesi için gönderilen Mazlum ve Selami beyler huzurunda sorgulanmıştır.

Akif Paşa'nın mahkeme dosyası Tanzimat-ı hayriye icabınca halktan hizmet-i mübaşiriye ve diğer adlarla bir akçe bile alınmaması gerektiğinin padişahın iradesi olduğu hatırlatılarak başlar. Dosyanın başlangıç cümlelerinde bu hususların Tanzimat'ın ilanından sonra her kasaba ve kazaya ayrıntılı bir şekilde gönderilmiş olduğuna, herkesin huzurunda açılarak okunduğuna özellikle dikkat çekildiği görülür. Ancak Akif Paşa'nın bu konuda yeterli hassasiyeti göstermediği, adamlarının

hizmet-i mübaşiriye adıyla halktan para toplamaya devam ettikleri, dolayısıyla Tanzimat'a aykırı iş tutulduğuna tekraren vurgu yapılır.¹⁴

Akif Paşa'nın cevaplarını (ikrar ve tasdikini) ve mahkeme evrakını ihtiva eden defter Edirne meclisi üyelerince mühürlenerek İstanbul'a gönderilmiştir. Söz konusu defter ve Akif Paşa'nın sorgulama sırasında verdiği cevaplar Meclis-i Vâlâ'da ayrı ayrı okunarak müzakere edilmiştir (İ.MVL. 11/180, lef 7). Buna göre Akif Paşa'nın kendisine yöneltilen suçlamaları kabul ettiği görülmektedir. Meclis-i Vâlâ'da Akif Paşa ve adamlarından talep edilen meblağların tahsil edilerek sahiplerine iade edilmesine karar verilmiştir. Başta köprü tamiri masraflarından dolayı Paşa'nın zimmetinde olan ve muhassıl sandığına teslim edilmesi lazım gelen meblağ vardır. Ayrıca alacaklıların "bargir bahası ve saireden" dolayı Akif Paşa'dan talep ettikleri toplam 42779 kuruşun Paşa'dan tahsil edilerek sahiplerine geri verilmesi kararlaştırılmıştır. Hizmet-i mübaşiriye olarak toplanan 73008 kuruşun sahiplerine iade edilmesi gerekmektedir. Akif Paşa'nın "dairesi muteberanından" Hamdi Efendi'nin redif tahriratından dolayı almış olduğu 16000 kuruşluk hizmet-i mübaşiriye ile kethüdası Fethullah Efendi ve kahvecibaşısının bazı hububatlardan aldıkları 1800 kuruşun kendilerinden alınarak sahiplerine teslimi kararlaştırılmıştır. Ayrıca Sarraf Yorgi'de bulunan ve Kâtip Esat Efendi'ye ait olduğu iddia edilen dört yüz altmış kese akçenin Esat Efendi'ye ait olmadığı İzmit mütesellimi Şükrü Bey'den Hıfzı Paşa'ya ondan da Akif Paşa'ya intikal eden bakaya akçesi olduğunu Akif Paşa itiraf etmiştir. Esat Efendi'nin söz konusu parayı zimmetine geçirdiği görülmektedir.

Akif Paşa'nın hakkındaki iddiaların hemen hemen tamamını kabul ettiği görülmektedir. Ancak Paşa'ya göre bütün olup bitenlerin sebebi maaşsızlığı ve "Tanzimat-ı hayriyeye vukufsuzluğu"dur. Akif Paşa gerek Mazlum Bey ve Selami Efendi'ye verdiği ifadesinde gerek göndermiş olduğu tahriratında Kocaeli'ne tayininden marta kadar maaşsız istihdam edildiğinden başka 1256 Martından (Mart 1840) azline kadar alması gereken maaşından bir akçe bile verilmemiş olduğunu iddia etmiştir. Ancak maaş konusu Maliye Nezaretine sorulmuş Paşa'nın iddia ettiği gibi maaşsız olmadığı Maliye Nezaretinin Meclis-i Vâlâ'ya gönderdiği pusulada açıkça görülmüştür. Şöyle ki, Akif Paşa'ya Dâhiliye Nezaretinden azledildiğinde 15000 kuruş mazuliyet maaşı bağlanmıştı ve Paşa'ya Kocaeli sancağına tayin olunduktan sonra da bu maaşı almaya devam etmesi için "müsaade-i seniyye buyurulmuş"tu (HAT 636/31377). Maliye Nezaretinin kayıtlardan çıkarılarak Meclis-i Vâlâ'ya takdim

¹⁴ Toplanan hizmet-i mübaşiriye miktarını gösteren dökümler dosyada mevcut.

edilen söz konusu pusulada Akif Paşa'ya Tanzimat'ın icrasından önce tahsis olunan aylık 15000 kuruş maaşından 4000, 1256 Martından itibaren tahsis edilen 60000 kuruşluk maaşından marttan azline kadar 76000 kuruş olmak üzere toplam 80000 kuruşun verilmediği görülmüştür. Ne var ki, söz konusu pusulanın ekinde sadece Kocaeli sancağının 1254 Mart ve 1255 Muharremi gelirlerinden halef-selef muhasebesince Paşa'nın 123900 kuruş aldığı görülmektedir. Üstelik Paşa'nın mart ayına kadar 15000 kuruşluk maaşına ilaveten, kıstü'l-yevm hesabına göre (bir aylık maaşın bir güne tekabül eden kısmı) 123000 kuruş kazancı olduğu Maliye Nezaretinin ilgili pusulasında görülmektedir. Paşa'nın maaşlarından arta kalan 80000 kuruşu alamamasının sebebiyse, bu parayı alacak zamanı bulamaması yani azledilmiş olmasıdır.

Akif Paşa'nın "Tanzimat-ı hayriyeye vukufsuzluğu" konusuna gelince, bu pek mümkün gözükmemektedir; zira hem Tanzimat Fermanı çok açıktır hem de merkezi idare tarafından Tanzimat Fermanı'nın esaslarının uygulanmasıyla ilgili olarak bizzat Akif Paşa'ya hitaben Ocak 1840'ta bir ferman gönderilmiştir (İnalçık, 1996b: 394-405). Fermana göre, muayyen vergiler dışında ahaliden hiçbir şey alınmayacaktır. Başta iltizam usulü olmak üzere bilcümle zulüm maddeleri yasaklanmıştır. Havadan, beleşten denilerek halktan "bî-esas olarak alınan" masraflar, müşirler ve valiler ve sair tarafından gelen mübaşirlere verildi denilerek tahsil olunan "hizmet-i mübaşiriye" bunlara mümasil "nâ-be-mahal mebalig ve temattüat-ı zulmiye" kaldırılmıştır. Bunlara devam edenler cezalandırılacaktır. Ayrıca "*kavvas ve tatardan vüzerâ-yı izama varıncaya kadar kaffe-i mekulat ve sair bahası ve menzil ve kira hayvanatı ücretleri*" tamamen kendilerinden alınarak bundan dolayı ahaliden bir akçe çıkmamak üzere bu hususun dahi "*ber-mantuk-ı talimat icra-yı iktizasına bakılması*" istenmektedir.

Görüldüğü üzere Akif Paşa'nın Tanzimat-ı hayriyeye vukufsuzluğu ve maaşsızlığı iddiaları mesnetsizdir. Neticede Meclis-i Vâlâ tarafından Akif Paşa'nın suçları sabit görülmüştür. Meclis üyelerinden bazıları Paşa'nın devlet hizmetinde bir daha istihdam olunmamak şartı ve paşalık unvanının kaldırılmasıyla beş seneliğine Yozgat'a sürülmesini teklif etmiştir. Ancak Paşa'nın hasta olduğu, kış mevsimi sebebiyle Yozgat'a gitmesinin mümkün olamayacağı, beş sene sürgün edilmesinin fazla olacağı dolayısıyla devlet hizmetinde bir daha istihdam edilmemek, vezareti ve paşalık unvanı kaldırılmak suretiyle iki seneliğine Edirne'ye sürülmesi uygun bulunmuş, buna dair Meclis-i Vâlâ tezkiresi padişaha sunulmuştur. Böylece Akif Paşa, devlet hizmetinde istihdam edilmemek şartıyla, vezareti ve paşalık unvanı

kaldırılarak iki seneliğine -zaten o günlerde ikamet etmekte olduğu- Edirne'ye sürgün edilmiştir (14 Kasım 1840). Paşa'nın bütün işlerinde yanında olan kâtibi Esat Efendi'nin de Edirne'de zorunlu ikametine karar verilmiştir (İ.MVL. 11/180, varak 33).

Akif Paşa'nın mahkeme dosyasındaki bazı ilginçliklere dikkat çekmek gerekiyor. Birincisi, söz konusu dosyada eski hesapların açıldığını, Paşa'dan daha reisülküttaplık ve Nazırlıkları döneminin hesabının sorulmak istendiğini düşündüren ifadelerdir. Buna göre, Akif Paşa'nın daha reisülküttaplık döneminde Sırp beylerinden rüşvet aldığı, Pertev Paşa'nın katlinde oynadığı olumsuz rol ve devlete pek çok yönden zarara verdiği hatırlatılmaktadır (İ.MVL. 11/180, varak 33). İkincisi, Akif Paşa'nın belki de tek haklı olduğu konu olan Ceza Kanunnamesi konusudur. Akif Paşa sık sık -Tanzimat-ı hayriyeye vukufsuzluğuyla birlikte- Ceza kanunu hakkında bilgisi olmadığını, kanunu ilk olarak Edirne'de gördüğünü ifade etmiştir. Nitekim Ceza kanunu Akif Paşa'nın Edirne'ye gönderilmesinden sonra, 3 Mayıs 1840 tarihinde çıkarılmıştır. Ancak Akif Paşa kendisinin azledilmesinden sonra çıkarılan bir kanuna göre, yani hukuk geriye işletilerek cezalandırılmıştır. Üstelik Tanzimat'ın uygulanması konusunda çok önemli bir yere sahip olan Ceza Kanununun uygulanmasında da kafa karışıklığı olduğu görülmektedir. Örneğin bazı Meclis-i Vâlâ üyeleri Akif Paşa'nın beş seneliğine sürgün edilmesini teklif etmişler, fakat yürütülen müzakereler sonucunda Paşa'nın iki seneliğine sürgün edilmesinin uygun olacağı kararlaştırılmıştır (İ.MVL. 11/180, varak 33). Oysa 3 Mayıs 1840 tarihli Ceza Kanunnamesinin¹⁵ rüşvet ve yolsuzlukla ilgili maddeleri çok açıktır. Kanunnamenin beşinci faslının birinci maddesine göre hangi rütbeden olursa olsun bütün devlet memurları kâfi miktarda maaşa sahip oldukları için artık rüşvet ve rüşvet addedilecek hediye alınması yasaklanmıştır. İkinci maddede rüşvet alanların rütbeleri alınmak ve bundan sonra memuriyette istihdam olunmamak şartıyla üç seneliğine sürgün edileceği söylenmektedir. Aynı hususların altınca faslın ikinci ve üçüncü maddelerinde de tekrarlandığı görülmektedir:

¹⁵ II. Mahmut döneminde de (hicri 1254) adli islahat cümlesinden olmak üzere biri "kadıasker, kadı ve kadı naiplerine", diğeri "memurine mahsus" iki ceza kanunu kabul edildiğini belirtelim. Birincisi, "Tarik-i İmiyeye Dair Ceza Kanunname-i Hümayunu", ikincisi, "Memurine Mahsus Ceza Kanunu"dur. Bu kanunlar hicri 1254'te Matbaa-i Âmire'de ayrı nüshalar halinde basılmıştır. "Memurine Mahsus Ceza Kanunu"nda, memurların görevlerini dürüstçe yapmalarına, devlet sırlarını ifşa etmemelerine, mübayaata memur olanların malın vasıflarına dikkat etmelerine dair hükümler vardır. (Hıfzı Veldet, 1999, s. 170-171) Kanunnamenin tam metni için bkz: (Kaynar, 1954, s. 295-301).

Kendisine devletçe tayin olunan maaştan başka hiçbir nam ve vesile ile bir yerden bir akçe alınması caiz olmaya. Şayet rüşvet ve yolsuzluk işine cesaret ederse hangi yüksek rütbede bulunursa bulunsun alenen muhakeme olunarak suçu sabit olduktan sonra rüşvet ve yolsuzlukla elde ettiği mallar elinden alınarak ve nakdi mevcut değilse yalnız o miktarda şey malından-mülkünden tamamıyla alınarak kendisi bundan böyle devlette istihdam olunmamak şartıyla rütbeleri alınmak suretiyle üç sene müddetle sürgün edilsin (Kaynar, 1954, s. 308).

Kanunnamenin bu açık hükümlerine rağmen Akif Paşa'nın niye üç yıl yerine iki yıllığına sürgün edildiğini anlamak mümkün gözüküyor. Öte yandan aynı dönemde benzer suçlamalarla yargılanan Hüsrev Paşa Meclis-i Vâlâ'da suçlu bulunmuş, maaşı kesilmiş, sekiz ayı nezaret altında olmak üzere ve bir daha devlet memuriyetinde istihdam olunmamak şartıyla iki seneliğine Tekirdağ'a sürülmüştür (İnalçık, 1997, s. 614). Nafiz Paşa ise yine Meclis-i Vâlâ'daki yargılanmasının ardından oy çokluğuyla suçlu bulunarak, üç seneliğine Kütahya'ya sürülmüştür. Her üçünün de vezaret rütbelerinin alındığını ve kendilerine bundan sonra efendi denildiğini hatırlatmak gerekir (Akyıldız, 1993, s. 197). Bu durumu Ceza Kanunnamesinin bilinmemesiyle açıklamak mümkün olmadığına göre ancak eski keyfi karar alma alışkanlığının devamıyla açıklamak gerekir. Kaynar'a göre, 1840 tarihli Ceza kanununda cezaların "gayri muayyen" bulunması kanunu uygulayanların keyfi ve şahsi duygularıyla hareket etmelerine sebep olmuştur (Kaynar, 1954, s. 301), fakat yukarıda da ifade edildiği gibi Ceza Kanunnamesinin ilgili maddeleri çok açıktır. Öte yandan yine Ceza Kanununun açık hükümlerine rağmen, bir daha devlet hizmetinde istihdam edilmemek üzere memuriyetten çıkarılan paşalardan Hüsrev Paşa daha sonra yeniden devlet memuriyetinde istihdam edilirken Akif ve Nafiz paşalar tekrar devlet hizmetine dönememiştir.¹⁶

Akif Paşa'nın Affedilmesi ve Son Günleri

Akif Paşa Edirne'de ve Bursa'da geçirdiği günlerde çok zorluk çekmiştir. Gözden düşmüş bir devlet adamı olarak -Tanzimat Fermanı'nın yargısız infazı yasaklayan hükmüne rağmen- hayatından endişe etmiştir. Edirne'deki ilk günlerinden itibaren İstanbul'a affedilmesini talep eden çeşitli arızalar göndermiştir. Bazıları bizzat

¹⁶ Hüsrev Paşa'nın 1841'de -yaşlılığı da göz önüne alınarak- İstanbul'a dönmesine izin verilmiş, Meclis-i hassa girmiş ve 1846'da serasker olmuştur. (İnalçık, 1997, s.615). Akif Paşa'nın kâtibi Esad Efendi de 1843 yılı başlarında affedilerek İstanbul'a dönmüştür. (İ.MVL. 46/882, H-01-12-1258/3 Ocak 1840).

padişaha gönderilen bu arizalarında Akif Paşa, sık sık hastalığından bahsetmekte, bütün suçlarını kabul ettiğini ifade ederek af ve merhamet dilemekten başka diyeceği olmadığını söylemektedir (İ.MVL. 11/180, varak 30; İ.MVL. 4/16) Ancak bütün çabaları boşa çıkacak cezasının sonuna kadar Edirne’de kalacaktır. Üstüne üstlük cezasını tamamladıktan sonra bile İstanbul’a dönmesine izin verilmeyecektir. Akif Paşa (belgelerde artık efendi denildiğini hatırlatalım) eski kapı kethüdalarından Sarım Bey’e gönderdiği bir arizasında sürgün müddetinin 1842 Nisan’ında sona ereceğini söyleyerek İstanbul’a dönmesine izin verilmesini talep etmiştir. Ancak cezasını çekmesine rağmen Akif Paşa’nın herkesçe bilindiği söylenen hal-hareketi, “küstahça tavırları” ve sabıkası dolayısıyla bundan sonra İstanbul’da bulunmasının mahzurlu olacağını ifade edildiği görülür. Akif Paşa’nın İstanbul’a dönmesi halinde yazışarak veya konuşarak ecnebler ve saire ile görüşmesi engellense bile cesur bir zat olması sebebiyle bazı uygunsuz hareketlerde bulunmasından endişe edildiği anlaşılmaktadır. İşin aslı Akif Paşa’nın İstanbul’a gelmesi “vaktin nezaketi” açısından uygun bulunmamıştır (İ.MVL. 35/635). Sonuçta Akif Paşa’ya Yozgat veya Bursa’da ikamet etmesine izin verildiği bildirilmiştir. Kendisine maaş da bağlanan (İ.MVL. 37/678) Akif Paşa, Bursa’yı tercih etmiş ve Bursa’da ikinci bir sürgün hayatı başlamıştır (Kavaz, 2005, s. 27). Ancak Paşa’nın bu ikinci sürgünü uzun sürmeyecek Şehzade Abdülhamid Efendi’nin doğumundan dolayı padişaha takdim ettiği bir şiir üzerine affedilerek -Bursa’ya gidişinden altı ay sonra- İstanbul’a dönmesine izin verilecektir (İnal, 1999, s. 119; Kavaz, 2005, s. 29).

Akif Paşa İstanbul’a döndükten sonra vaktini Süleymaniye civarındaki konağında ve Boyacı köyündeki yalısında geçirmiştir (İnal, 1999, s. 119). Öyle anlaşılıyor ki Akif Paşa İstanbul’a döndükten sonra göz hapsinde tutulmuş, ancak bir müddet sonra camiye ve sahilhânesine gitmesine müsaade edilmiştir. İstanbul’da bulunmak Paşa’nın acılarını hafifletmiş gözükmektedir. Akif Paşa bu süre zarfında bir yandan tedavisiyle meşgul olmakta bir yandan da bazı tanıdıklarına mektuplar yazmaktadır. *Münşeât-ı el-Hacc Akif Efendi* isimli kitapta toplanan bu yazılar Akif Paşa’nın çeşitli şahsi intibalarını, mektuplarını ve resmî yazışmalarını ihtiva etmektedir (Kavaz, 2005, s. 30).

İstanbul’a dönüşünden iki yıl sonra (1844) Akif Paşa hacca gitmeye niyetlenmiş mabeyne yazdığı bir arizayla surre-i hümayun eminliğini talep etmiştir. Paşa’nın talebi olumlu karşılanmakla birlikte surre eminliği o yıl başkasına verildiği için kendisine sonraki yılın eminliği vaat edilmiştir. Ne var ki Akif Paşa bir yıl beklemek istemez, Sultan Abdülmecid’le görüşür ve hemen o yıl hacca gider. İlk olarak Mısır’a

uğrayan Akif Paşa, Mehmet Ali Paşa tarafından büyük hürmetle karşılanır ve ikram görür. Hac dönüşü yeniden Mısır'a uğrar, İskenderiye'de gemiye binmek için beklerken hastalanır ve orada vefat eder (12 Mart 1845). Cenazesi İskenderiye'de Danyal peygamberin türbesi yakınlarına defnedilir (İnal, 1999, s. 119).

Tanzimat'ın Uygulanması mı Siyasi Hesaplaşma mı?

Ebuzziya Tevfik *Mecmua-i Ebuzziya*'daki "Muhakeme ve Divan-ı Âli" isimli yazısında bizde Tanzimat'tan sonra ilk defa Hüsrev, Akif ve Nafiz paşalar Tanzimat Fermanı'na aykırı iş yapmaktan dolayı yargılanmışlardır denildiğini, bunun yanlış olduğunu söyledikten sonra, paşaların mahkemesini ele alır. Ebuzziya'ya göre Akif Paşa'nın yargılanmasının Tanzimat'ın uygulanmasıyla ilgisi yoktur, -tıpkı Hüsrev ve Nafiz paşalar bahsinde olduğu gibi- mesele Mustafa Reşit Paşa'nın Akif Paşa'ya duyduğu şahsi garazdan ibarettir. Ebuzziya, Akif ve Mustafa Reşit paşalar arasındaki mesleki ihtilafa dikkat çeker. Ancak ona göre asıl sorun Mustafa Reşit Paşa'nın Pertev Paşa'nın idamından Akif Paşa'nın sorumlu olduğuna inanması ve bu sebeple ondan intikam almak istemesidir. Hâlbuki Ebuzziya, Pertev Paşa'nın idamında Akif Paşa'nın hiçbir suçu olmadığı kanaatindedir. Buna rağmen Ebuzziya'ya göre, Akif Paşa Mustafa Reşit Paşa tarafından "şanına yakışmaz bahanelerle" yargılanmış ve bir hayli felaketlere uğratılmıştır (Ebuzziya, 119). Görüldüğü gibi Ebuzziya Tevfik Bey Akif Paşa'nın mahkeme dosyasından, Paşa hakkındaki yolsuzluk/usulsüzlük ve rüşvet iddialarından, dahası Paşa'nın hakkındaki iddiaları bizzat kabul ettiğinden ya haberdar değildir ya da söz konusu dosyanın bütünüyle düzmece olduğuna inanmaktadır.

İbnü'l-Emin ve Tanpınar ise Akif Paşa'nın Kocaeli müşirliğinden azledilmesinin sebebinin halkın şikâyetleri olduğunu söylemekle birlikte bu şikâyetlerin ne olduğuna hiç temas etmezler. Bu durum her iki yazarın Akif Paşa'yla ilgili yazılarında temel kaynak olarak bizzat Paşa'nın kaleminden çıkmış kitapları referans almalarıyla açıklanabilir. Mustafa Nuri Paşa ise *Netâyicü'l-Vukû'at*'ta Tanzimat öncesi dönemin önde gelen devlet adamlarından Tahir, Namık, Hasib, Hüsrev ve Akif paşaların Tanzimat'a aykırı iş yapmak "töhmetiyle" yargılanmalarının diğer devlet memurlarına gözdağı vermek amacına yönelik olduğunu iddia etmektedir. Mustafa Nuri Paşa'ya göre, o günlerde Hariciye Nazırı olan Tanzimat'ın müessisi Mustafa Reşit Paşa'nın bu kimselerle husumeti olduğu rivayet edilmekle birlikte asıl mesele Tanzimat'ın yerleşmesi için bu gibi tehditlere ve ibret verici yargulamalara gerek duyulmasıdır. Mustafa Nuri Paşa, Tanzimat'a aykırı iş yapmakla yargılanan söz konusu paşalarla

ilgili iddiaların ve hükümlerin Takvim-i Vekayi'de teşhir edilmesini bu düşüncesine delil olarak gösterir (Mustafa Nuri Paşa, 2008, s. 509).

Lütfi Tarihi'nde Akif Paşa'nın Kocaeli müşirliğinden azledilmesine birkaç cümle ile temas edilmekle birlikte Lütfi Efendi yargılama sonucunda Akif Paşa hakkındaki şikâyetlerin doğruluğunun anlaşıldığını ve Kocaeli müşirliğinden bunun sonucunda azledildiğini ifade eder (Kaynar, 1954, s. 219). Reşat Kaynar, *Tanzimat ve Mustafa Reşit Paşa* isimli eserinde Akif ve Mustafa Reşit paşalar arasındaki rekabet ve husumete sık sık temas etmektedir. Ona göre Akif Paşa'nın Dâhiliye Nezaretinden azlinde Mustafa Reşit Paşa etkili olmuştur (Kaynar, 1954, s. 111). Ancak bununla birlikte Kaynar, Akif Paşa'nın Kocaeli müşirliğinden azledilmesinin Tanzimat'a aykırı iş yapmasının bir sonucu olduğu düşüncesindedir (Kaynar, 1954, s. 218). Halil İnalçık ise, -Akif Paşa'dan bahsetmemekle birlikte- "Rüstem Paşa" makalesinde Tanzimatçılar ile eski dönemin idarecileri arasındaki rekabete vurgu yapmakta, Rüstem Paşa'nın rüşvet almakla itham edilerek sürgüne gönderilmesinin bir eski-yeni hesaplaşması olduğunu ima etmektedir. Nitekim İnalçık'a göre Hüseyin Paşa, başta Mustafa Reşit Paşa olmak üzere Tanzimatçıların önde gelenlerinin azledilmesiyle affedilerek İstanbul'a dönmüş, 1846'da yeniden seraskerliğe tayin edilince "kendisine vaktiyle rüşvet suçu bahanesiyle yapılanların intikamını almakta" gecikmemiş ve "kendisinden önceki hesapları dikkatle incelemeye tâbi" tutmuştur (İnalçık, 1997, s. 615).

Akif Paşa hakkında müstakil bir kitabı bulunan İbrahim Kavaz, Akif Paşa'nın Kocaeli müşirliğinden azledilmesi ve sürgüne gönderilmesinin baş sorumlusu olarak Mustafa Reşit Paşa'yı göstermektedir. Kavaz'a göre Akif Paşa Kocaeli müşirliğinden halkın şikâyetleri gerekçe gösterilerek azledilmiştir. Kavaz'ın hem Akif Paşa'nın Takvim-i Vekayi'deki azil yazısını, hem Paşa'nın suçunu kabul ederek af dilediği mektuplarını görmesine rağmen kanaatini değiştirmemesi ilginçtir (Kavaz, 2005, s. 23-24).

Akif Paşa'nın Kocaeli müşirliğinden azledilerek yargılanmasını en geniş biçimde ve pek çok yönden ele alan yazı Cengiz Kırıcı tarafından kaleme alınmıştır. Kırıcı konuyu yolsuzluk çerçevesinde ele almakla birlikte, asıl meselenin siyasi hesaplaşma olduğu fikrindedir. Zira ona göre, o dönemdeki bütün Osmanlı valilerinin mali ve idari uygulamaları mercek altına alınsaydı, Akif Paşa'yla aynı kaderi paylaşmayacak vali bulunamazdı. Kırıcı haklı olarak Akif Paşa'nın mahkeme dosyasında Kocaeli müşirliğinden azledilmesiyle ve hakkındaki şikâyetlerle ilgisi olmayan konuların da

yer almasının bir siyasi hesaplaşma olduğunu düşündüğü kanaatindedir (Kırcı, 2006, s. 96-101).

Başta Tanzimat'ın mimarı Mustafa Reşit Paşa olmak üzere, Tanzimatçılarla eski dönemin idarecileri arasında belirgin bir anlayış farkı vardır. Bu anlayış farkı hem Tanzimat Fermanı'ndan önce hem de fermanının ilanından sonra devlet yeniden yapılandırılırken taraflar arasında çeşitli mücadelelere sebep olmuştur. Ancak Mustafa Reşit Paşa ile Akif Paşa arasındaki rekabet ve husumet sadece aralarındaki anlayış farkıyla açıklanamaz. Aralarında hem bir mesleki rekabet vardır hem de Akif Paşa en büyük siyasi rakibi olan Pertev Paşa'nın yetiştirmelerinden olduğu için Mustafa Reşit Paşa'ya dış bilemektedir. Mustafa Reşit Paşa ise Akif Paşa'yı, çok sevdiği Pertev Paşa'nın katlinde baş sorumlu olarak görmektedir.¹⁷ Pertev Paşa ile Akif Paşa arasındaki rekabet o derece büyüktü ki rekabeti kaybeden tarafın mahvolacağı iki taraf arasında tarafsız kalmanın daha emin bir yol olacağını düşünen devlet ricali tarafından da görülmekteydi (Mehmed Selahaddin, 1306, s. 19). Üstelik Mustafa Reşit Paşa -Tanzimat'ın mimarı olarak- padişahın yetkilerinin kısıtlanması, keyfi idarenin sona erdirilmesi ve kanun üstünlüğü için mücadele verirken Akif Paşa'nın daha II. Mahmut döneminin son günlerinde ilan edilmesi söz konusu olan Tanzimat Fermanı'na engel olduğu söylenmektedir. Rivayete göre Akif Paşa II. Mahmut'u bu teşebbüsten "hukuk-ı şâhâne" niz sınırlandırılacak diyerek vazgeçirmiştir (Kaynar, 1954, s. 111). Akif Paşa'nın Dâhiliye Nazırlığından azledilmesinde o günlerde başvekili gölgede bırakacak kadar nüfuza sahip olduğu söylenen Mustafa Reşit Paşa'nın etkin rol oynadığı bilinmektedir. Öte yandan Akif Paşa'nın Dâhiliye nezaretinden azledilmesinden sonra Mustafa Reşit Paşa'nın gücünün daha da arttığı malumdur (Kaynar, 1954, s. 111). Peki bütün bunlar Akif Paşa'nın Kocaeli müşirliğinden azledilmesi ve sürgüne gönderilmesi meselesini açıklamaya yeter mi? Dahası bu bilgilerden hareketle Paşa'nın siyasi bir hesaplaşmaya hatta bir komploya kurban gittiğini söylemek doğru olur mu?

Akif Paşa'nın Mustafa Reşit Paşa ve iktidardaki diğer Tanzimatçılarla arasındaki husumet ortadadır. Ne var ki, bunun Akif Paşa'nın Kocaeli müşirliğinden azledilmesini açıklamayacağı kanaatindeyim. Paşa'nın yolsuzluk dosyasının yeterli açıklıkta olduğu rahatlıkla görülebilir. Nitekim kendisi de suçlamaları kabul etmiş ancak Tanzimat'a vukufsuzluğunu ileri sürerek yaptığı şeylerin suç olduğunu bilmediğini iddia etmiştir. Oysa Paşa'nın hem Tanzimat Fermanı'ndan hem de

¹⁷ Mustafa Reşit Paşa'nın Hariciye Nazırı olarak Londra'dan İstanbul'a dönerken Dimetoka'da Pertev Paşa'nın ölüm haberini aldığı ve ağladığı söylenmektedir (Kaynar, 1954, s. 96).

Tanzimat'ın uygulanmasıyla ilgili vilayetlere gönderilen 1840 Ocak tarihli ferman habersiz olması mümkün değildir. Üstelik İnalçık'ın "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler" makalesinin eklerinde yayımladığı söz konusu ferman doğrudan doğruya -İsmet Paşa ve muhassıl Kâni Bey'le birlikte- Akif Paşa'ya hitaben kaleme alınmıştı. Fermana Tanzimat Fermanı'nın amacı iyice açıklanmış, o zamana kadar mahalli idarecilerce halktan toplanması gelenek haline gelmiş her türlü "aidat" başta halkın sırtında büyük bir yük olan "hizmet-i mübaşiriye" olmak üzere yasaklanmıştır. Bu fiillere devam edenlerin cezalandırılacağına ise açıkça vurgulandığı görülür. Üzerinde durulması gereken tek sorun cezalandırma işleminin henüz hazırlanmakta olan Ceza kanununa göre yapılacağına söylenmiş olmasıdır (İnalçık, 1996b, s. 394-405).

Ortada bir husumet olduğu gerçeği suçu ortadan kaldırmaz. Siyasi hesaplaşma iddialarına temel oluşturan husumet konusu Akif Paşa'nın Kocaeli müşirliğinden azledilmesinin yegâne sebebi olarak gösterilemez. Bu durum olsa olsa Paşa'ya husumet besleyenlere fırsat vermiş olabilir. Paşa'nın Edirne'deki sürgün süresinin bitiminde bile İstanbul'a dönmesine izin verilmemesi bunu düşündürmektedir. Nitekim Paşa'nın kendisi de sürgün süresinin bitiminde İstanbul'a dönüşüne izin verilmemesini Mustafa Reşit Paşa'nın kendisine duyduğu şahsi husumete bağlamaktadır (Akif Efendi, 1301, s. 22). Daha önce de söylendiği gibi Akif Paşa'nın mahkeme dosyasına Kocaeli müşirliği sırasındaki yolsuzluk/usulsüzlük ve rüşvet iddialarına ilaveten başka konuların eklenmesi de bu cümledendir. Ne var ki iş burada bitmez, epey çetrefillidir. Örneğin Akif Paşa'nın maaşsızlığını ileri sürmesi ve suçlarına bunu gerekçe göstermesinin mesnetsizliği bilinmektedir. Ayrıca Paşa'nın sadece bir siyasi hesaplaşmaya veya komploya kurban gittiğini söylemek, Paşa'yı şikâyet etmek için İstanbul'a akın eden Yalakâbâd ahalisinin komplocular tarafından örgütlenerek seferber edildiğini kabul etmek anlamına gelir. Hâlbuki böyle bir şey ihtimal dâhilinde gözükmemektedir. Dahası Paşa ve adamlarından şikâyetçi olmak için defalarca İstanbul'a gelen Yeğen Bey kerimesi Habibe hanımın ve Akif Paşa tarafından çocuğu alıkonulduğu iddiasıyla İstanbul'a gelen Yalakâbâdli kadının hangi komplonun parçası olduğunu açıklamak gerekir.

Sonuç

Kısacası Akif Paşa'nın yargılanması konusunda bir siyasi hesaplaşma değil Tanzimat'ın uygulanması mevzubahistir. Uygulamada eksikler olduğu ve standart bir uygulamaya geçilemediği gerçeği Akif Paşa dosyasının siyasi hesaplaşma ürünü bir düzmece olduğu anlamına gelmez. Tabi ceza kanunun herkese aynı şekilde

uygulanmaması, Akif Paşa'yla aynı suçları işleyen bazı devlet adamlarının yeniden devlet memuriyetine dönmesine izin verilirken Paşa'nın İstanbul'a bile dönmesine izin verilmek istenmemesi kendisine duyulan husumetle ilgilidir. Öte yandan, yalnız husumet Akif Paşa gibi bir devlet adamının yukarıda sıralanan suçlarla yargılanması için yeterli değildir; ama siyasi hasımların rakiplerini tasfiye etmek için fırsat kollamaları her devirde görülebilecek bir şeydir. Siyasi hasımların birbirlerini tasfiye etmek için fırsat bulduklarında neler yapabilecekleri malumdur. Ancak sonuçta ne olduğu, fırsattan kimin ne şekilde yararlandığı, eski defterlerin ne sebeple açıldığını açıklamakla birlikte, o eski defterlerin tekabül ettiği gerçekliği değiştirmez.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri (Başbakanlık Osmanlı Arşivi)

- Cevdet Bahriye. (BOA, C.BH. 223/10353, H-29-12-1255).
 Cevdet Dâhiliye (BOA, C.DH. 347/17335, H-17-03-1258).
 Cevdet Dâhiliye (BOA, C.DH. 60/2954, H-29-07-1255).
 Cevdet Dâhiliye (BOA, C.DH. 62/3073, H-06-04-1256).
 Cevdet Dâhiliye. (BOA, C.DH. 30/1475, H-29-02-1256).
 Hatt-ı Hümayun (BOA, HAT 636/31377, H-29-12-1254)
 İrade Meclis-i Vâlâ (BOA, İ.MVL. 35/635, H-21-02-1258).
 İrade Meclis-i Vâlâ (BOA, İ.MVL. 37/678, H-23-03-1258)
 İrade Meclis-i Vâlâ (BOA, İ.MVL. 46/882, H-01-12-1258).
 İrade Meclis-i Vâlâ (BOA, İ.MVL. 1/21, H-17-02-1256).
 İrade Meclis-i Vâlâ (BOA, İ.MVL. 11/180, H-19-09-1256).
 İrade Meclis-i Vâlâ (BOA, İ.MVL. 4/61, H-03-04-1256).
 İrade Meclis-i Vâlâ BOA, İ.MVL. 7/113, H-27-06-1256).
 Maliye Varidat Muhasebesi Defterleri (BOA, ML.VRD.d...169).
 Meclis-i Vâlâ Defterleri (BOA, MVL.d. 566, H-28-02-1256).

Sürelî Yayınlar

Takvim-i Vekayi, Defa 198, Fi Gurre-i Ra. 1256.

Telif ve Tetkik Eserler

- Abdurrahman Ş. (1985). *Tarih Musahabeleri*. Sadeleştiren: Enver Koray. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
 Ahışhalı, R. (2007). "Reisülküttab". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt 34. s.546-549.
 Akif Efendi. (1290). *Eser-i Akif Paşa*. Dersaadet: Tatyos Divitciyan Matbaası.
 ---. (1301). *Muharrerat-ı Hususiye-i Akif Paşa*. Dersaadet: Matbaa-i Ebuzziya.
 Akyıldız, A. (1993). *Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*. İstanbul: Eren Yayınları.

- Budak, A. (2016). *Akif Paşa'nın Gurur ve İsyan Çılgılığı-Tabsıra*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Çadırcı, M. (1997). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ebuzziya, T. Muhakeme ve Divan-ı Âli, *Mecmua-i Ebuzziya*. adet 119.
- Findley, C. V. (2007). "Mehmed Pertev Said Paşa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt 34. s.233-235.
- . (2011). *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*. Çev: Gül Çağalı Güven. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Gibb, E. J. W. (1999). *Osmanlı Şiir Tarihi*. Cilt III-V. Ankara: Akçağ Yayınları.
- İnal, İbnü'l-Emin Mahmut Kemal. (1999). *Son Asır Türk Şairleri*. Cilt I. Hazırlayan: Müjgan Cunbur. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- İnalçık, H. (1997). "Husrev Paşa", *MEB İslam Ansiklopedisi*. Cilt 5/1. s.609-616.
- . (1996a). "Sened-i İttifak ve Gülhane Hattı Hümayunu". *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*. İstanbul: Eren Yayınları. s.343-359.
- . (1996b). "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler". *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*. İstanbul: Eren Yayınları. s.361-424.
- İpek, N. (2015). "Churchill Vak'ası". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 8 (1)*. s.105-146.
- Kaplan, M. (1991). *Şiir Tahlilleri-Tanzimat'tan Cumhuriyete-*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kavaz, İ. (2005). *Akif Paşa Hayatı ve Eserleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Kaynar, R. (1954). *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kırcı, C. (2006). "Yolsuzluğun İcadı: 1840 Ceza Kanunu, İktidar ve Bürokrasi". *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*. s.45-119.
- Koloğlu, O. (1986). *Miyop Çörçil Olayı -Ceride-i Havadisın Öyküsü-*. Ankara: Yorum Yayınları.
- Mehmed Selahaddin. (1306). *Bir Türk Diplomatının Evrak-ı Siyasiyesi*. İstanbul: Âlem Matbaası.
- Mehmed Süreyya. (1996). *Sicill-i Osmanî*. Cilt I. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Mustafa Nuri Paşa. (2008). *Netâyicü'l-Vukû'at -Kurumlarıyla Osmanlı Tarihi I-IV-*. Hazırlayan: Yılmaz Kurt. Ankara: Birleşik Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (1983a). "Kile". *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. Cilt II. İstanbul: MEB Yayınları. s.281.

- . (1983b). "Tevzi Defteri". *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. Cilt III. İstanbul: MEB Yayınları. s.485-486.
- Tanpınar, A. H. (1997). "Akif Paşa". *MEB İslam Ansiklopedisi*. Cilt 1, s.242-246.
- . (2003). *19uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Yayınları.
- . (2000). *Edebiyat Üzerine Makaleler*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Uçman, A. (1989). "Akif Paşa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt 2, s.261-262.
- Veldet, H. (1999). "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat". *Tanzimat I*. İstanbul: MEB Yayınları, s.139-209.

Summary

Akif Pasha is one of the administrators of Ottoman last era and the bureaucrats of Sultan Mahmut II. He has an important place both in the history of Ottoman administration and in the history of Ottoman-Turkish literature. He is a famous poet who owns a divan. According to many literary historians, Akif Pasha is considered among the pioneers of modern Turkish prose. While ministries were established during the reign of Mahmut II, he became the Minister of Foreign Affairs and then the Minister of Internal Affairs. His rivalry with Pertev Pasha who is one of the leading statesmen of that period and Mustafa Reşit Pasha who is trained by Pertev Pasha occupies a great place in Akif Pasha's professional and personal life.

Akif Pasha was born on 25th of December 1787 in Yozgat. In 1793, at the age of six, he went to Hajj (pilgrimage to Mecca) with his father and received the title of hadji (pilgrim), and since then he has generally used this title at the beginning of his name. His full name is Hadji Mehmet Akif. Akif Pasha received his primary education from the teachers in his hometown. For a while, he was the clerk of Cabbarzade Süleyman Bey, one of the notables of Yozgat. Upon his death, he came to Istanbul and, with the help of his uncle, Mustafa Mazhar Efendi, who was the chief at that time, entered the Divan-ı Hümayun, where many Ottoman administrators were educated and which can also be considered a school in this respect.

It is known that Akif Pasha came to Istanbul in 1813 and that time he was only twenty-six years old. His first official assignment in Istanbul was an apprenticeship at the Divan-ı Hümayun. Known for his ambitious, vindictive and tireless bickering personality, Akif Pasha quickly climbed the steps of prosperity. The influence of his uncle Mustafa Mazhar Efendi, as well as the fact that Pasha was a talented young man, must have been effective in this progress. Indeed, the Divan-ı Hümayun was a centre where the most talented youth of that period were gathered.

Akif Pasha quickly attracted the attention of those around him with the intelligence, talent and his writing skills in the Divan-ı Hümayun. Six months later, he was appointed to the Amedi chamber, especially because of his "power in the inscriptive skills". In there, he received the personal compliments of Mahmut II and his salary was increased. After twelve years as a civil servant in the Amedi chamber – in a privileged position compared to his peers – he finally became an âmedci in 1825, beylikçi in 1827 and a reisülküttap in 1832. This new task of the Pasha has an extremely important place in his political career, because the reisülküttap was both the head of the Divan-ı Hümayun clerks and the minister of foreign affairs, as he dealt with the foreign relations of the state. During the reign of Mahmut II, when the Grand Viziership was transformed into the Ministry of Civil Affairs, and the reisülküttapship into the Ministry of Foreign Affairs (1836), Akif Pasha was given the rank of vizier and became the Minister of Foreign Affairs. However, Akif Pasha could not stay in the Ministry of Foreign Affairs for a long time. He was dismissed from the Ministry of Foreign Affairs, where he stayed for only a few months, apparently because of his illness, but in reality because of the Churchill incident. While the Churchill incident was an event that would not a serious problem, it turned into an international crisis with the intervention of Ponsonby, the British ambassador of the time. The sultan, who could not stand the pressure, had to

dismiss Akif Pasha from the ministry of foreign affairs. Being dismissed from the Ministry of Foreign Affairs deeply shook Akif Pasha. He blamed his rival Pertev Pasha for this impeachment incident, and he described the incident that deeply injured him in his verse work *Tabsıra*. *Tabsıra* is a work in which the events are told from the point of view of Akif Pasha, and heavy accusations - especially about bribery - are directed against Pertev Pasha and his son-in-law, Vassaf Efendi. Moreover, this work, which was written in a relatively plain language, both highlighted Akif Pasha's point of view and made Pasha gain a reputation as an innovator in literature. After being dismissed from the Ministry of Foreign Affairs for a short time, Akif Pasha was appointed to the "Minister of Public Works" with the title of "Pasha" on 12th of September 1837, replacing Pertev Pasha. His first duty was to have the word "Mülkiye", an invention of his rival Pertev Pasha, changed into "Dâhiliye" on the grounds that it was against the morals of servitude. However, Akif Pasha's Ministry of Internal Affairs didn't last long, and Pasha was dismissed by allocating a sufficient amount of salary, again on the grounds of his illness.

After Akif Pasha was dismissed from the Ministry of Internal Affairs, he was out for about nineteen months. After Sultan Abdulmecid's ascension to the throne, he was appointed to the governorship of Kocaeli Sanjak, but he was dismissed from his position there in a very controversial manner. Akif Pasha, who was dismissed from the Kocaeli Sanjak due to complaints about him, is one of the first statesmen to be dismissed and tried for allegedly doing business against the Tanzimat. However, the dismissal and trial of Akif Pasha was seen by some as a product of the old-new struggle, and by some as the implementation of the Tanzimat. According to those who think that Akif Pasha to fell victim a political showdown, the chief responsible is Mustafa Reşit Pasha who was the architect of the Tanzimat. However, even though there are data to confirm the allegations of political showdown there is a corruption and bribery file belonging to Akif Pasha. The Pasha himself admitted a significant part of the accusations during the trial.